

Joshua A. Fishman-en hil-berria

Mikel Zalbide

Donostian, 2016ko urtarrilaren 29an

New York-en, laurogeita zortzi urte zituela, hil zitzaigun iazko martxoaren 1ean Joshua A. Fishman. Nahigabea sortu zuen hil-berriak Euskaltzaindian: Akademia honen ohorezko kide genuen. Euskaraz ez zekien Joshuak, baina euskararen gizarte-dimentsioaz, eta egungo egoera onbideratzeko aukerabide posibleez, gutxik bezalako ezagutza teorikoa metaturik zuen. Unibertsitate- eta ikerketa-alorreko gogoetari sakona izanik da Fishman mundu zabalean: zerbaitegatik deitu zion Ofelia Garciak, bere hil ondoko *in memoriam* argian, “a beloved teacher and influential scholar”. Erdiz erdi asmatu zuen horretan, gure ustez, Ofeliak. Bere jakituria sakonaren perspektiba teorikoak eta zenbait analisi enpirikok nabarmen aberastu izan du mundu zabaleko hainbat ikertzaile, irakasle eta ikasle. Baita ahuldutako hizkuntzak indarberritzen saiatzen diren kontinente guztietako *language loyalist* edo hizkuntza-zale saiatuak ere. Ezin egokiago azaldurik dago hori esaldi honetan: “thousands of students throughout the world (..) have learned much from him about sociology of language, the field he founded, and also about the possibility of being a generous and committed scholar to language minority communities”¹. Euskaltzainok ez ezik euskaltzaleok ere badugu hortaz zorra, eta ez nolana hikoia, berarekin: atzeritarren artean Joshuak erakutsi digu inork baino argiago, ordura arte zientzia-arauz landu-arin zegoen alor hori perspektiba teorikotik nola joratu. Ekarpen handia egin digu, horri eskerrak, langintza horretan ari garen guztioi. Hori aski ez bailitzan, beste motibo bategatik ere aski estimatua dugu Fishman: euskaltzaleoi eta language-loyalist guztioi gizabide zabal eta orbanik gabea, bihotzez eskertzen zaiona, erakutsi izan digu beti. Mundu zabaleko hitzun-herri txikienganako onginahia eta errespetua, jakinduria teoriko sakonaren pare, nortasun-seinale argiak izanik ditu bizialdi osoan.

Jatorriz judu genuen Joshua A. Fishman. Europako ekialdetik, beste askoren pare, Estatu Batuetara joandako familia judu batean jaio zen Filadelfian, 1926an. Arbasoen *Jiddish* hizkuntza Kontinente Berrian bizirik gordetzen gogor saiatzen zen familia-giroan eta ingurumen hurbilean hazia dugu, nolana ere, bere haurtzaro-gaztaroetan. Egunero galdetzen omen zien aitak, Joshuari eta bere arrebari, artean neska-mutil zirelarik: “zer egin duzue gaur gure hizkuntzaren alde?” Uriel Weinreich linguista famatua lagun mina izan zuen, bide batez esanik, gaztetan eta geroxeago, unibertsitari garaian. Ikasketak amaiturik unibertsitateko irakasle, ikertzaile, aholkulari eta argitaratzaile nekaezin izanik da gero, urte luzez. Hizkuntza-soziologiaren sortzaile eta bide-urratzaile nagusien artean kokatu ohi da maiz, arrazoi handiz, Joshua A. Fishman. Zenbaiten esanean berak emana-edo da, Estatu Batuetan, jakintza-gai horri buruzko lehen kurtso unibertsitarioa. Kronologiaz aurrelari izateaz gainera, hizkuntza-soziologiaren alorreko hainbat kontzeptu giltzarri sortzen, birmoldatzen edo zehazten ibilia dugu bere bizialdi akademiko aberatsean.

Erreferente argi izanik da, orobat, jakintza-alor horretako hainbat ekarpen argitaratze-bidean jartzeko orduan: bai bere liburu-artikuluak, eta bai beste hainbatena, zabaltzen eta jakitera ematen gutxik bezalako urratsak eginik ditu 1965 ingurutik aurrera. Autore edo bilduma-prestatzaile gisa paratu dituen liburu ugarien artean hor daude, esate baterako, ondoko hauek: *Language Loyalty in the United States* (1966), *Language problems of developing nations* (1968), *Bilingualism in the Barrio* (1968/1971), *The Sociology of Language: an interdisciplinary social sciency approach to language in society* (1972), *Language & Nationalism: two integrative essays* (1972), *Advances in language planning* (1974), *Bilingual education: an international sociological perspective* (1976), *The Rise and Fall of the Ethnic Revival* (1985), *Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages* (1991), *In Praise of the Beloved Language; The Content of Positive Ethnolinguistic Consciousness* (1997), *The Multilingual Apple: Languages in New York* (1997),

1

Ofelia Garciaen hitzak dira horiek ere.

Can Threatened Languages Be Saved?(2000), eta *Do Not Leave Your Language Alone: The Hidden Status Agendas Within Corpus Planning in Language Policy* (2006).

Artikulu arras ugarietan, berriz, hainbat ekarpen eginik du ondoko gai hauetaz:

- a) hizkuntza-soziologia teorikoaren egitura nagusia, bai perspektiba deskriptiboan eta bai dinamikoan, inork gutxi bezala landu izan du urte luzez. Azterbide deskriptiboari dagokionez, bere "who speaks what language to whom and when" funtseko mugarri da orain ere, lehenengoz formulatu zuenetik 50 urte beteko direlarik laster; diglosiari eskaini zion formulazio zabaldua eta diglosia/elebitasun aukera-marko laukoitzaren ekarpena, era berean, Fishman-en muin-muineko oinarri kontzeptual dira.
- b) Hizkuntzaren eta hartaz baliatzen den gizataldearen arteko lotura moldeak ere berariaz landurik ditu Fishman-ek, artikulu batean baino gehiagotan. Sarri azpimarratu izan duenez, etnizitatearekin, erlijioarekin, ideologia politikoekin eta hizkuntzen aldeko mugimenduekin hertsiki loturik egon ohi da hizkuntza. Lotura horiek maiz aztertu izan ditu Fishman-ek, bai oro har eta bai hiztun-herri txikien alorrean.
- c) Hizkuntzen corpus- eta status-plangintzan ere aurrelari izanik da. Hizkuntzen corpus-plangintzaren sailean ondoko puntuok arakatuak ditu, besteak beste: corpus-plangintzak status-plangintzaren xedeak nola islatzen dituen; albo-hizkuntza indartsutik urruntzeko ahaleginak (*Ausbau*-saioak), garbizaletasuna, hizkuntza klasikorantz hurbiltzeko ahaleginak, pan-mugimenduak; idazteko sistemen sorrera, estandarizazioa eta berrikuntza; hizkuntza-plangintzarako akademien eta antzeko agentzien jardura. Status-plangintzari dagokionez, bestalde, aparteko lekua eskaini izan die han-hemengo kasuei (tartean, nola ez, Yiddish-ari). Larri ahuldutako hiztun-herrien indarberritze-saio askok bere erronka nagusia non duen behin eta berriro gogorarazi izan du: *revernacularization*-xedean edota, egoera hain larria ez denean, belauneha belauneko transmisio naturala bermatzeko lanetan.
- d) Hezkuntza elebiduna. Estatu Batuetako hezkuntzari eskainia dion berariazko arretaz gainera leku askotako hezkuntza-sistema elebidunak aztertu nahi izan ditu: bai sistema publikoak eta bai hiztun-elkarte txikiek beren kabuz antolatutakoak. Egoera elebidunetan nork bere hizkuntza bizirik gordetzeko egiten diren ahaleginak bereziki izan ditu gogoan: bai jatorrizko hiztunen ezaguera aberastea helburu duten saioak eta bai bertako beste hizkuntza irakastea xede dutenak. Aztergai izan ditu, orobat, praktika eta jokabide horietarako justifikazioak eta ideologiak. Aurrez aurre aztertuak ditu, azkenik, ahuldutako hizkuntzak indarberritzeko asmoz eskola-alorrean egiten diren ahaleginak eta, oro har, eskola bidezko indarberritze-lan gehienek dituzten mugak.

Guztia ez da halere, Fishman-en kasuan, jakitun erraldoiaren jardura bakartia izan. Aparteko ekarpena eginik du, horrezaz gainera, jakintza-adar berria esparru akademikoan ezagutarazten eta, lankide- zein ikertzaile-talde zabala eratuz, zurkaizten. Hor dago, batetik, Mouton de Gruyter-en bidez argitara emandako *Contributions to the Sociology of Language (CSL)* liburu multzo zabala, 200 aletik gora doana. Ekarpenerik sendoena, horrekin batera eta agian horren gaineratik, beste hau du ordea: *International Journal of the Sociology of Language (IJSL)* aldizkari famatua. Berak fundatua da *IJSL* eta, *General Editor* gisa, hil arte berak zuzendu izan du etengabe, berrogei bat urtez kaleratuz. Aldizkari horrek bizirik dirau egungo egunean ere.

Hiztun-elkarte txiki bateko kide izanik, ahuldutako hizkuntzen gainbehera eta bizirik irauteko nekea argiro ulertzen saiatu izan da Fishman: gorago azaldu dugunez bere arbaso-hizkuntza, *Jiddish* delakoa, gaztetatik saiatu zen babesten eta, lagungarri teorikoz zein oinarri enpirikoz, indartzen. Helduarora iritsi ahala, horrezaz gain, berariazko ikergai bihurtu zuen Jiddish-aren alorreko hezkuntza elebiduna, soziologia eta historia soziala. Gerorako, etxekoaz gainera, han-hemengo hiztun-herri txikiak ere aztergai izanik ditu. Mundu zabaleko hiztun-elkarte ahul edo txiki askoren egoera aztertzen saiatu da horretarako: Zelanda Berriko maoriak, frisiarrak, katalanak, Ipar Amerikako navajoak eta Hego Amerikako ketxuarrak eta aimararrak, besteak beste, maitez eta ardura handiz arakatuak ditu. Euskal herria eta euskara ere berariaz aztertu zituen. Hainbat harreman izan zuen, horretarako, euskaldunokin. Iker-bisitaldiak 1980ko hamarkadan egin zituen, Eusko Jaurlaritzaren era bateko edo besteko

eskariz. Hizkuntza-plangintzazko jardunaldian² (1986), II. Euskal Mundu Biltzarrean³ (1987) eta Euskal Eskola Publikoaren Lehen Kongresuan⁴ (1989) jardundakoa da, besteak beste⁵. Lehenetasunak non jarri behar genituzkeen, eta non ez, esanik digu behin baino gehiagotan, hitzez eta idatziz. Hori guztia dela medio, euskararen egoerak oihartzun ozena jaso du bere hainbat argitalpenetan. Bereziki, arestian aipatutako *Reversing Language Shift* liburuan. Kapitulu osoa eskaini zion bertan frasieraren eta euskararen arteko konparazio soziolinguistikoari. Berak zuzentzen dituen elkarlanean argitalpenetan ere gure kasua lantzeko aukera eskaini izan du sarri: hor dago, esate baterako, *Can Threatened Languages Be Saved?* Ezaguna. *IJSL* aldizkariaren ale bat, bestalde, euskararen egoera soziolinguistikoa deskribatu eta eztabaidatzeari emana dago ia osorik: ikus *The case of Basque: from the past, towards the future*. Liburuki-kidea izanik du argitalpen horrek gure artean: *The case of Basque: Past, Present and Future* (2006).

Azken urteotan, gorago azaldu denez, ohorezko euskaltzain izan dugu Joshua A. Fishman. Bistan da zergatik izendatu zuen Akademiak ohorezko euskaltzain: aparteko ekarpenak eginik zituen euskararen oraingo egoera sozialaz eta, belaunetaz belauneko transmisio-jarraipena ardatz izanik, berak indarberritzeko aurrerabide posibleak. Ahuldutako hizkuntza indarberritzeko saio posibleak perspektiba teorikotik lantzen saiatu zen bere ekarpen horietan, lehenetasunak non ezarri behar genituzkeen seinelatuz argi: arnasmunen berariazko garrantzia Fishman-en lehenetasun-eskema horren muin-muinean dago. Berak fundaturiko jakintza-esparruan, genezakeen apurretik eta genezakeen heinean, aurrera egin nahi genuenoi onginahia, maisu-laguntza eta atxikimendu argia erakutsi zigun maiz, horrezaz gainera. Bazen beraz motibo sakonik, axaleko edergailu distiratzailuez gainera, ohorezko kide izendatzeko. Euskaltzain-diploma bere etxean, New York-eko Bronx-en, eskuratu genion. Familiaz eta unibertsitate alorreko adituez inguraturik egin zigun harrera, bere emazte Gella Schweid Fishman eta seme-ilobak alboan zituela. Edadean aurrera eginik zen ordurako, baina buru-argi agertu zitzaigun: esker onez eta, ohiko moduan, begitarte arraiz. Lagunarte jantzi-maitakorrean jardun genuen arratsalde hartan, *huntaz eta hartaz*, ilunabarrera arte. Askok estimatu zuen Euskaltzaindiaren ohorezko izendapen hura.

Ez da gaurko hau, inondik inora, etsipenezko lantu-jotzerik egiteko tenorea. Bai, aldiz, esker onez eta miresmen zabalez bere esan-eginak goraitatzeko unea. Hor gelditzen da maisuaren uzta, bere emaitza erraldoia. Erraldoia da kopuruz, lehenik eta behin: ehun liburu inguru eta mila artikulutik gora kontabilizatu dizkiote berrikitan. Erraldoia dugu, bestalde, landu dituen esparruen ugarietatik eta, oso bereziki, esparru bakoitzean utzi duen arrasto sakonetatik. Hizkuntza-soziologiaren oinarri teorikoak eta, aplikazio-alorrean, ele biko hezkuntza, hizkuntza-plangintza, hizkuntza eta abertzaletasuna, hizkuntza eta erlijioa edota beste hainbat alor nekez landu litezke gaur bere azalpen zehatzak, paradigma nagusiak eta aurkikuntza jakingarriak alde batera utziz. Ezinbesteko erreferentzia dira horiek, mundu zabalean: ezinbesteko erreferentzia dira eta, iragarle-lanak huts egiten ez badu, luzaroan ere halatsu izango direla esango genuke.

2

Juan Cobarrubias irakasle amerikarraren eskutik, eta Hizkuntza Politikarako (artean) idazkari nagusi zen Mari Karmen Garmendiaren eskari ofizialez, egin zuen Fishman-ek lehenengo bisita hura. Euskara indarberritzeko ahaleginez ematen genizkion iritzi-azalpenak egonarri handiz entzun ohi zituen, eta ohar sakon, zorrotz eta argigarriak eskaintzen zizkigun ordainetan. Gomendio-idazki espresa ere eskaini zigun egonaldi haren amaieran.

3

Hizkuntza-soziologiaren aztergai zabala jorratu zuen II EMBko bere txostenean: zein gizarte-faktorek iragartzen du sendoen mundu zabaleko estatuen hizkuntza-homogenotasuna edo heterogenotasuna?

4

Ahuldutako hizkuntza indarberritzeko orduan eskolak zertan lagundu dezakeen, eta zertan ez, azaldu zuen berariaz Euskal Eskola Publikoaren Lehen Kongresuan.

5

Eusko Jaurlaritzarekin izandako lankidetzaharremanen ildotik, Bourhis eta Tabouret-Keller irakasleekin batera 1991ko inkesta soziolinguistikoa diseinuan ere parte hartutakoa da oker ez bagaude.

Gurea bezalako hitzun-herri txikiek, hizkuntzaren belaunetaz belauneko jarraipena nahi baino mehatxatuago daukatenez, badute maisu handiari zer eskertu. Milaka gara mundu zabalean, ez hiruzpalau edo bospasei, egoera horretan gauden konstelazio etnokulturalak. Egoera horren analisi intelektualari aurrez aurre heltzen asmatu izana ez da, bere merezimendu zabalen artean, gure ustez meharrena. Hori egiterakoan ez du, gainera, "han-hemengo bitxikerien" datu-bilketa izan helburu. Hilzorian dagoen "gaixo galdu"-aren kontua ez, berri-berria den eta berri-berria izaten jarraituko duen fenomeno global zabala baizik, ikertu du maisukiro. Fenomeno zabal, alde anitzeko eta multikausal hori egoki ulertzen, eta bere arazoak zentzuz onbideratzen, lagundu nahi izan digu Joshua Fishman-ek. Objektibotasuna gidari izanik beti, eta ahularen estimu-errespetua oinarri hartuz, inork baino neurri zabalagoan eraiki du jakintza-eremu berria. Intelektual gutxiagatik esan liteke horrenbeste. Eskerrik asko, maisu.

Eranskina:

Joshua A. Fishman-ek gure artean izandako oihartzuna

Bost ataltxotan bildu dira oihartzun inprimatuak. Hona bostok, hurrenez hurren:

1.- Euskal Herrian emandako hitzaldiak:

a) Fishman J. A. (1990) Eskolaren mugak hizkuntza biziberritzeko saioan in *Euskal Eskola Publikoaren Lehen Kongresua, Estudios y Documentos 9* (1990: 127-140). Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. Artikulu berbera agertzen da, bestalde, in *Euskal Eskola Publikoaren Lehen Kongresua/Primer Congreso de la Escuela Pública Vasca*, 1. tomoa, (1990: 181-188). Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. [Gaztelaniazko bertsioa liburu berberetan jasota dago, honako izenburu honekin: Limitaciones de la eficacia escolar para invertir el desplazamiento lingüístico (IDL). Lehenengoan: 127-141; bigarreanean: 1, 189-196.]

b) Fishman J. A. eta Solano F. R. (1988) *Societal Factors predictive of linguistic homogeneity/heterogeneity at the inter-polity level in II. Euskal Mundu-biltzarra: Euskara biltzarra/Congreso de la Lengua Vasca* (1988: 185-202). Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

2.- Euskararen egoerari buruz idatzitako dokumentu nagusia

Fishman J. A. (1991) *Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages*, VI. kapitulua, 149-186. Clevedon/Filadelfia: Multilingual Matters.

3.- Euskararen egoera soziolinguistikoaren berri emateko bertako zenbait adituk ingelesez azaldutakoak

a) Azurmendi, M.-J., Baxok, E. eta Zabaleta, F. (2001) "Reversing Language Shift: the case of Basque" in Fishman J. A. (ed) *Can Threatened Languages Be Saved?: Reversing Language Shift, Revisited: A Twenty-First Century Perspective*, 234-259. Clevedon/Filadelfia: Multilingual Matters.

b) 2005eko uztailerako *International Journal of the Sociology of Language* (174 zkia.). *The case of Basque: from the past, towards the future*.

c) Soziolinguistika Klusterra, 2006: The Case of Basque: Past, Present and Future. IJSL aldizkariak 2005ean kaleratutako "The case of Basque: past, present and future" ale monografikoaren jarraipen eta garapen moduan argitaratu eman. Orri-kopuru handiagatik lehenengoan sartu ezin ziren artikulak bigarreanean jasorik daude.

4. Artikulu garrantzitsu baten euskarazko itzulpena

Fishman J. A. (1988) "Hizkuntz hedapena eta arriskuan dauden hizkuntzetarako hizkuntz politika", *Jakin*, 48, 5-21.

5. Fishman-en ikuspegi soziolinguistikoak, euskaraz

a) Erize, X. (1999) "Joshua Fishmani elkarrizketa" in *BAT*, 32. (Eskura interneten: <http://www.soziolinguistika.org/eu/node/820>)

b) Hualde, J. I. (1987) "Elkarrizketa: Joshua Fishman" in *Zutabe*, 15:85-101.

c) Izenik gabea (2000) "Joshua A. Fishman: 'Bi hizkuntza inoiz ez dira egongo oreka osoan komunitate bakarrean'." in *Administrazioa euskaraz*, 27, 10-11 (Eskura interneten: <http://www.ivap.com/admeusk/ae27.pdf>)

d) Zalbide, M. (2004) "Joshua A. Fishman-en RLS edo HINBE" in www.erabili.com (sei zatitan argitaratua)